

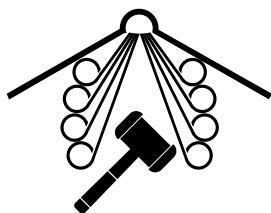
70 LAT

POWSZECHNEJ DEKLARACJI PRAW CZŁOWIEKA

Redakcja naukowa
Monika Florczak-Wątor
Michał Kowalski

70 LAT
POWSZECHNEJ DEKLARACJI
PRAW CZŁOWIEKA

PRAWO
KONSTYTUCJA
ARGUMENTACJA

SERIA POD REDAKCJĄ
TOMASZA GIZBERT-STUDNICKIEGO
I PIOTRA TULEI

70 LAT
POWSZECHNEJ DEKLARACJI
PRAW CZŁOWIEKA

redakcja naukowa
Monika Florczak-Wątor
Michał Kowalski

Kraków 2019

© Copyright by Individual Authors, 2019

Recenzja

dr hab. Michał Balcerzak, prof. UMK

Redakcja

Patrycjusz Pilawski

Projekt okładki

Marta Jaszcuk

Publikacja dofinansowana przez Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego

ISBN 978-83-8138-132-1 (druk)

ISBN 978-83-8138-195-6 (on-line, pdf)

KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków

tel./faks: 12 431 27 43, 12 421 13 87

e-mail: akademicka@akademicka.pl

Księgarnia internetowa:

<https://akademicka.pl>

Spis treści

WSTĘP.....	7
CZĘŚĆ I	9
JERZY ZAJADŁO, <i>Uniwersalizm Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka: krótka historia pewnego trudnego kompromisu</i>	11
ROMAN WIERUSZEWSKI, <i>Współczesne znaczenie Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka w międzynarodowym systemie ochrony praw człowieka</i>	31
BRYGIDA KUŹNIAK, <i>Powszechna Deklaracja Praw Człowieka jako akt prawny w obszarze prawa międzynarodowego</i>	41
CZĘŚĆ II	57
KRZYSZTOF DRZEWICKI, <i>Powszechna Deklaracja Praw Człowieka – niespełniona nadzieja mniejszości narodowych</i>	59
MICHAŁ KOWALSKI, <i>Znaczenie art. 14 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka dla międzynarodowego prawa uchodźczego</i>	79
MAGDALENA ABU GHOLEH, <i>Prawo do kultury i jego współczesne zagrożenia</i>	91
KINGA DREWNIOWSKA, <i>Prawo do sądu jako prawo człowieka – rozważania na tle Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, Europejskiej Konwencji Praw Człowieka oraz Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej</i>	107
MICHAŁ GÓRSKI, <i>Czy tylko narodzeni mają prawo do życia? Twórcy Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka a prawa nasciturusa</i>	121
PRZEMYSŁAW KOMOROWSKI, <i>Redakcja artykułu 18 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka i jej wpływ na kształt standardu wolności religijnej na przykładzie systemu Europejskiej Konwencji Praw Człowieka</i>	135

CZĘŚĆ III.....	155
IRENEUSZ C. KAMIŃSKI, <i>Powszechna Deklaracja Praw Człowieka jako akt prawny w obszarze prawa krajowego – uwagi o różnych zobowiązaniach międzynarodowych państwa</i>	157
HANNA KNYSIAK-SUDYKA, <i>Wpływ Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka na wykładnię i stosowanie prawa przez organy administrujące i sądy administracyjne</i>	177
MAREK BIELSKI, <i>Wpływ Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka na wykładnię i stosowanie prawa przez sądy karne</i>	195
DOMINIKA KUŹNICKA-BŁASZKOWSKA, <i>Rekomendacje w zakresie prawa do prywatności wydane przez Komitet Praw Człowieka i ich realizacja w Polsce</i>	209
AUTORZY	225
SUMMARY	229
INDEKS OSOBOWY	231

Prawo do sądu jako prawo człowieka – rozważania na tle Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, Europejskiej Konwencji Praw Człowieka oraz Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej

1. Wprowadzenie

Prawo do sądu jest jednym z podstawowych praw człowieka, które przysługuje jednostce w demokratycznym państwie prawnym¹. W zakresie podstawy normatywnej prawa do sądu, które określane jest również przez doktrynę zamiennie jako prawo do rzetelnego procesu sądowego (*fair trial*)², należy wskazać, iż prawo to znajduje umocowanie nie tylko na gruncie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (dalej: Konstytucja RP)³, ale również w wielu aktach prawa międzynarodowego, i to zarówno o zasięgu globalnym (uniwersalny system ochrony praw człowieka stworzony przez Organizację Narodów Zjednoczonych), jak i regionalnym (m.in. w systemie Rady Europy, jako europejskim systemie ochrony praw człowieka, czy też w interamerykańskim systemie praw człowieka, którego podstawą normatywną pozostaje Amerykańska konwencja praw człowieka z 1969 r.⁴).

¹ H. Dolecki, *Sądownictwo administracyjne gwarantem wolności i praw obywatelskich 1980-2005. Nadużycie prawa do sądu*, Warszawa 2005, s. 132.

² J. Połatyńska, *Prawo do rzetelnego procesu sądowego*, [w:] *Prawa człowieka. Wybrane zagadnienia i problemy*, L. Koba, W. Waclawczyk (red.), Warszawa 2009, s. 212.

³ Konstytucja Rzeczypospolitej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483, ze sprost. i późn. zm.

⁴ M. Jaworska, *Prawo do sądu*, [w:] *Realizacja i ochrona konstytucyjnych wolności i praw jednostki w polskim porządku prawnym*, M. Jabłoński (red.), Wrocław 2014, s. 139.

Tematem niniejszego opracowania jest prawo do sądu, które będzie analizowane z perspektywy jego treści zawartej zarówno w prawie międzynarodowym, ze szczególnym uwzględnieniem Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka (dalej: PDPCz lub Deklaracja)⁵ będącej pierwszym dokumentem prawnomiędzynarodowym wyrażającym *expressis verbis* prawo do sądu, jak i Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 4 listopada 1950 r. (dalej: EKPCz lub Konwencja)⁶ jako podstawowego dokumentu traktującego o prawach człowieka na kontynencie europejskim. Całość rozważań zostanie uzupełniona o analizę prawa do sądu w świetle Konstytucji RP, co pozwoli sformułować końcowe wnioski w zakresie wzajemnej relacji zakresowej prawa do sądu wpływającej z różnych aktów prawnych oraz wynikających z tego konsekwencji dla ochrony praw jednostki.

2. Prawo do sądu w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka

Punktem wyjścia do rozważań nad treścią prawa do sądu powinna być PDPCz, stanowiąca pierwszy międzynarodowy akt prawny traktujący o prawie do sądu, która w art. 10 stanowi, iż „każdy człowiek ma na warunkach całkowitej równości prawo, aby przy rozstrzyganiu o jego prawach i zobowiązaniach lub o zasadności wysuwanego przeciw niemu oskarżenia o popełnienie przestępstwa być słuchanym sprawiedliwie i publicznie przez niezależny i bezstronny sąd”.

Przed rozpoczęciem szczegółowej analizy powyższego artykułu należy w tym miejscu odnieść się do charakteru prawnego Deklaracji, która nie jest umową międzynarodową (*hard law*), ale rezolucją przyjętą przez Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych⁷, co mogłoby świadczyć o jej *prima facie* niewiążącym charakterze dla państw członkowskich ONZ⁸ (*soft law*). Pomimo że rezolucje rzeczywiście nie mają charakteru wiążącego dla państw, z biegiem czasu okazało się, iż PDPCz jest rezolucją jedyną w swoim rodzaju, a powoływanie się na nią przez państwa w prawie wewnętrznym oraz w licznych umowach międzynarodowych spowodowało wykształcenie się prakty-

⁵ Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych nr 217 A (III) z dnia 10 grudnia 1948 r.

⁶ Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2, Dz.U. 1993, nr 61, poz. 284, z późn. zm.

⁷ Zgodnie z definicją opracowaną przez J. Rydzkowskiego w *Słowniku Organizacji Narodów Zjednoczonych* przez rezolucję należy rozumieć „uchwałę organów ONZ mającą charakter zaleceń i nie mającą obowiązującej mocy prawnej, a jedynie duży ciężar moralny i polityczny mogący doprowadzić do powstania pewnej praktyki (J. Rydzkowski, *Słownik Organizacji Narodów Zjednoczonych*, Warszawa 2000, s. 199).

⁸ W. Brzozowski, A. Krzywoń, M. Wiącek, *Prawa człowieka*, Warszawa 2018, s. 103.

ki⁹, która doprowadziła do nadania Deklaracji charakteru prawnie wiążącego¹⁰, a nie jedynie znaczenia politycznego, czy też moralnego¹¹. W tym miejscu należy podkreślić, iż PDPCz stanowiła pierwszą powojenną próbę określenia standardów ochrony praw człowieka, która w niezwykle precyzyjny sposób ujęła jej najważniejsze aspekty, dając początek pracom ONZ w zakresie stworzenia normatywnej ochrony praw człowieka na świecie¹², które to prace zostały zwieńczone w 1966 r. przyjęciem dwóch międzynarodowych paktów – Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych¹³ oraz Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych¹⁴. Powyższe paktory wraz z PDPCz określane są mianem międzynarodowego *bill of rights*, czyli swoistego kodeksu prawnoc człowieka, co podkreśla ich znaczenie dla całego systemu ochrony praw człowieka¹⁵.

Przechodząc do treści art. 10 PDPCz, należy wskazać na kilka elementów prawa do sądu. Na dostęp do sądu, który bywa również definiowany jako równy dostęp do prawa (*equal access to justice*)¹⁶, przez co należy rozumieć możliwość uzyskania rozstrzygnięcia o prawach i obowiązkach jednostki, które wynikają z przepisów prawa materialnego, składa się bowiem prawo do rozpoznania sprawy przez niezależny i bezstronny sąd, który będzie ją rozpatrywał w publicznym postępowaniu.

W zakresie rozumienia znaczenia terminów niezależności i bezstronności sądów z pomocą przychodzą Podstawowe zasady niezależności sądownictwa przyjęte w 1985 r. przez VII Kongres Narodów Zjednoczonych, a następnie zaakceptowane przez Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych¹⁷, który to dokument formułuje

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Normy prawne zawarte w PDPCz stanowią międzynarodowe prawo zwyczajowe, które na podstawie art. 38 ust. 1 Statutu Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości jest źródłem publicznego prawa międzynarodowego. Zwyczaj międzynarodowy składa się z dwóch elementów, tj. praktyki podmiotów prawa międzynarodowego (*usus*) oraz ich przeświadczenia, iż dane zachowanie jest nakazane lub zabronione przez prawo międzynarodowe (*opinio iuris*). Proces uznawania PDPCz za akt mający moc prawną, a nie tylko moralną i polityczną, był rozciągnięty w czasie, co nie obniża jednak jej rangi jako międzynarodowej podstawy prawnej prawa do sądu.

¹¹ J. Hołda [et al.], *Prawa człowieka. Zarys wykładu*, Warszawa 2011, s. 53.

¹² R. Wieruszewski, *ONZ-owski system ochrony praw człowieka*, [w:] B. Banaszak [et al.], *System ochrony praw człowieka*, Zakamycze 2003, s. 57-58.

¹³ Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r., Dz.U. 1977, nr 38, poz. 167.

¹⁴ Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r., Dz.U. 1977, nr 38, poz. 169.

¹⁵ R. Wieruszewski, *op. cit.*, s. 58.

¹⁶ D. L. Rhode, *Access to Justice*, „Fordham Law Review” 2001, vol. 69, nr 5, s. 1786.

¹⁷ Rezolucje Zgromadzenia Ogólnego ONZ 40/32 z dnia 29 listopada 1985 r. i 40/146 z dnia 13 grudnia 1985 r.

podstawowe zasady organizacji wymiaru sprawiedliwości¹⁸. Zgodnie z zasadą ósmą Podstawowych zasad niezależności sądownictwa „członkowie sądownictwa i inni obywatele są uprawnieni do wolności i wypowiedania się, wiary, zrzeszania się i gromadzenia się, pod warunkiem jednak, że w korzystaniu z tych praw sędziowie będą zawsze zachowywać się w taki sposób, aby ochronić godność ich urzędu oraz bezstronność i niezawisłość sądownictwa”. Ponadto zasada druga nakłada na sędziów obowiązek rozpoznawania spraw bezstronnie, tj. bez emocji¹⁹, a jedynie na podstawie faktów i zgodnie z prawem, bez wpływu czynników zewnętrznych w postaci choćby bezpośrednich czy pośrednich ingerencji, czy też nacisków lub gróźb, bez względu na ich źródła i powody²⁰. Powyższa charakterystyka pokazuje, jak ważne w systemie krajowym pozostaje uregulowanie pozycji ustrojowej sądów oraz zasad wykonywania zawodu sędziego, gdyż to właśnie na sędziach w dużej mierze ciąży realizacja zasady niezależności i niezawisłości sądownictwa, zwłaszcza w sytuacji niedoskonałych regulacji systemowych dotyczących sprawowania wymiaru sprawiedliwości. Po pierwsze, należy podkreślić, że sądy muszą pozostawać całkowicie niezależne (zwłaszcza wobec władzy wykonawczej)²¹, gdyż tylko takie ukształtowanie ich pozycji ustrojowej zagwarantuje respektowanie orzeczeń sądowych, które w społecznym odczuciu będą podejmowane bezstronnie, jedynie na podstawie litery prawa. Powyższy aspekt ma szczególne znaczenie w przypadku sporów sądowych jednostki z organami państwa, w których sędzia, będący przedstawicielem władzy sądowniczej, musi całkowicie bezstronnie ocenić działanie władzy ustawodawczej lub wykonawczej wobec obywatela. Kwestia ta pozostaje również w bezpośrednim związku z zasadą niezawisłości sędziów²², którzy, wydając orzeczenia zgodnie ze swoją najlepszą wiedzą prawniczą, nie mogą odczuwać lęku przed wydaniem konkretnej decyzji w danej sprawie.

Kolejnym elementem prawa do sądu wyrażonym w PDPCz jest postępowanie sądowe, które musi być publiczne. W doktrynie podkreśla się, że jawność rozprawy służy kontroli sądownictwa przez społeczeństwo, co chroni strony sporu sądowego przed sprawowaniem wymiaru sprawiedliwości „w tajemnicy”, czyli w sposób ograniczający zaufanie do bezstronności i niezależności sądów²³. W tym miejscu należy podkreślić, iż przez publiczne postępowanie sądowe należy rozumieć zarówno publiczne prowadzenie procesu sądowego, jak i samo podanie wyroku do publicznej wiadomości, gwarantujące możliwość analizy orzeczenia przez społeczeństwo, co w perspektywie czasu może

¹⁸ W. Jasiński, *Bezstronność sądu i jej gwarancje w polskim procesie karnym*, Warszawa 2009, s. 39.

¹⁹ A. Redelbach, *Sądy a ochrona praw człowieka*, Toruń 1999, s. 275.

²⁰ W. Jasiński, *op. cit.*, s. 39.

²¹ J. Połatyńska, *op. cit.*, s. 217.

²² W doktrynie często przyjmuje się, że przymiot niezawisłości należy odnosić do konkretnych osób piastujących urząd sędziego, podczas gdy niezależność należy odnosić do ogółu sądów, jako organów władzy publicznej sprawujących wymiar sprawiedliwości w państwie.

²³ J. Połatyńska, *op. cit.*, s. 217-218.

wpłynąć choćby na ewentualne zmiany legislacyjne w przypadku stwierdzenia, że wyrok sądowy w danej sprawie jest oparty na regulacji prawnej, która wymaga poprawy bądź uzupełnienia. W zakresie publicznego prowadzenia postępowania sądowego należy wskazać, iż w doktrynie rozumiane jest ono w dwojaki sposób, tj. jako bierna obecność obywateli na sali sądowej w charakterze publiczności oraz jako powoływanie do składów orzekających w niektórych sprawach ławników w charakterze przedstawicieli społeczeństwa, czy też występowanie w postępowaniu sądowym ławy przysięgłych. Pomimo że oba sposoby rozumienia publicznego postępowania sądowego wydają się poprawne, w piśmiennictwie zdecydowany nacisk kładzie się na społeczną kontrolę wymiaru sprawiedliwości rozumianą w pierwszym z przytoczonych znaczeń.

W tym miejscu należy podkreślić, że prawo do publicznej rozprawy nie ma charakteru absolutnego, a sąd może wyłączyć jej jawność w całości lub w części w przypadku zaistnienia takich przesłanek, jak choćby zagrożenie moralności lub bezpieczeństwa publicznego, czy też bezpieczeństwa państwa w przypadku możliwości ujawnienia w trakcie procesu informacji istotnych z punktu widzenia interesu państwa²⁴. Z punktu widzenia obywateli ważne jest, aby wszelkie przesłanki dopuszczające wyłączenie jawności były wyraźnie wskazane w akcie prawnym rangi ustawowej, regulującym procedurę postępowania sądowego, tak aby nie dochodziło do arbitralnego ograniczania jawności przez sąd.

3. Prawo do sądu w Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności

W europejskim systemie ochrony praw człowieka kluczową rolę należy przypisać EKPCz, która na podstawie art. 87 Konstytucji RP, jako ratyfikowana umowa międzynarodowa, stanowi część krajowego porządku prawnego Rzeczypospolitej Polskiej. Zgodnie z rozbudowanym art. 6 ust. 1 Konwencji, gwarantującym prawo do rzetelnego procesu sądowego, „każdy ma prawo do sprawiedliwego i publicznego rozpatrzenia jego sprawy w rozsądnym terminie przez niezawisły i bezstronny sąd [...] przy rozstrzyganiu o jego prawach i obowiązkach [...] albo o zasadności każdego oskarżenia w wytoczonej przeciwko niemu sprawie karnej”. Ponadto art. 6 ust. 1 Konwencji jednoznacznie wskazuje na pewne standardy prowadzenia postępowania sądowego, które musi być jawne, przy jednoczesnym wskazaniu jednak, iż nie jest to warunek absolutny, gdyż może dojść do ograniczenia jawności procesu dla prasy i publiczności z całości lub części rozprawy sądowej ze względów obyczajowych, z uwagi na porządek publiczny lub bezpieczeństwo państwowe, gdy wymaga tego szeroko rozumiana ochrona życia prywatnego stron lub gdy jawność mogłaby przynieść szkodę interesom wymiaru sprawiedliwości. Art. 6 Konwencji jest niezwykle rozbudowany i zawiera również katalog uprawnień

²⁴ *Ibidem*, s. 219.

oskarżonego w procesie karnym, a ponadto formułuje podstawową dla prawa karnego zasadę domniemania niewinności, w myśl której oskarżonego należy traktować jako niewinnego, dopóki nie zostanie mu udowodniona wina w sposób przewidziany przez prawo karne procesowe²⁵.

Przechodząc do szczegółowej analizy przepisów Konwencji, w pierwszej kolejności należy zwrócić uwagę na aspekt podmiotowy i przedmiotowy konwencyjnego prawa do sądu. W aspekcie podmiotowym prawo do sądu zostało ujęte znacznie szerzej na gruncie EKPCz niż na gruncie PDPCh. Zgodnie z art. 34 Konwencji w przypadku naruszenia praw wynikających z Konwencji Europejski Trybunał Praw Człowieka może przyjmować skargi nie tylko od każdej osoby (a więc od osoby fizycznej i prawnej²⁶), ale również od organizacji pozarządowych lub grupy jednostek, które uważają, że stały się ofiarą naruszenia praw zawartych w Konwencji lub jej protokołach. Sformułowanie art. 34 Konwencji świadczy więc o dopuszczeniu do składania skarg przez podmioty, których prawa zostały naruszone w sposób bezpośredni i rzeczywisty, jak również przez podmioty będące potencjalnymi pokrzywdzonymi (*potential victim*) i pośrednimi pokrzywdzonymi (*indirect victim*)²⁷, a w doktrynie podkreśla się, że na zakres podmiotowy prawa do sądu nie mają wpływu takie okoliczności, jak narodowość pokrzywdzonego, jego miejsce zamieszkania lub też fakt, czy do naruszenia prawa do sądu doszło na terenie państwa-strony Konwencji, czy nie²⁸. Jeżeli chodzi natomiast o aspekt przedmiotowy prawa do sądu to art. 6 Konwencji wskazuje zarówno na sprawy o prawach i obowiązkach o charakterze cywilnym, jak i na sprawy karne, a w piśmiennictwie podkreśla się, że przepis ten ma zastosowanie zarówno w fazie poprzedzającej wszczęcie właściwego postępowania przed sądem, jak i w fazie toczącego się postępowania sądowego oraz po jego zakończeniu²⁹. W doktrynie podkreśla się, że cywilny charakter praw i obowiązków należy odnosić do wszystkich postępowań, których rozstrzygnięcie wpływałoby na prywatne prawa i obowiązki jednostki w danym państwie³⁰, co wyraźnie przemawia za klasyfikowaniem danych praw i obowiązków jako tych o charakterze cywilnym, w za-

²⁵ S. Waltoś, P. Hofmański, *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2016, s. 242.

²⁶ W. Jasiński, *op. cit.*, s. 49.

²⁷ M. A. Nowicki, *Wokół Konwencji Europejskiej. Krótki komentarz do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, Warszawa 2006, cyt. za: W. Jasiński, *op. cit.*, s. 50.

²⁸ M. Jaworska, *op. cit.*, s. 132.

²⁹ P. Hofmański, A. Wróbel, *Komentarz do art. 6 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, [w:] *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, t. 1: *Komentarz do artykułów 1-18*, L. Garlicki (red.), Warszawa 2010, s. 252.

³⁰ A. Pagiela, *Zasada „fair trial” w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjalny” 2003, nr 2, s. 127, cyt. za: M. Jaworska, *op. cit.*, s. 132.

leżności od sfery, w jakiej wywołują one swoje skutki, nie zaś od wąskiego rozumienia tego terminu zawężanego jedynie do prawa cywilnego *sensu stricto*³¹.

Przechodząc do szczegółowej analizy art. 6 Konwencji, należy wskazać, iż w artykule tym wyróżniono takie elementy prawa do sądu, jak niezawisłość i bezstronność sądu, sprawiedliwe i publiczne (jawne) rozpatrzenie sprawy oraz rozpatrzenie sprawy w rozsądnym terminie; aby prawo do sądu zostało właściwie zrealizowane, wszystkie powyższe elementy muszą wystąpić łącznie³².

Na samym początku, jeszcze przed rozpoczęciem analizy składowych prawa do rzetelnego procesu sądowego, zasadne wydaje się omówienie samego terminu „sąd”, jako autonomicznego pojęcia na gruncie EKPCz. W rozumieniu art. 6 Konwencji „sąd” jest bowiem scharakteryzowany jako organ pełniący funkcję sądenia, tj. rozstrzygania spraw należących do jego właściwości na podstawie przepisów prawa (*on the basis of rule of law*) i po przeprowadzeniu przewidzianego prawem postępowania, a ponadto konieczne jest jeszcze spełnienie przez dany organ wymagań niezawisłości (*independence*), zwłaszcza w stosunku do władzy wykonawczej, oraz bezstronności (*impartial*)³³. W świetle powyższego za „sąd” można uznać tylko taki organ, który spełnia jednocześnie przesłanki organizacyjne (ustanowiony na mocy aktu prawnego o randze ustawy, niezawisły, niezależny i bezstronny), przesłanki proceduralne (procedura postępowania przed sądem jest przewidziana przepisami prawa) oraz przesłanki funkcjonalne (posiadanie kompetencji do podejmowania prawnie wiążących orzeczeń)³⁴.

Przechodząc do analizy elementów prawa do sądu w pierwszej kolejności należy wskazać na przymioty niezawisłości i bezstronności sądu, które to składowe prawa do rzetelnego procesu sądowego zostały już omówione przy analizie PDPCz, a które to pojęcia nie odbiegają od znaczenia użytych w Deklaracji sformułowań. Tytułem uzupełnienia należy jedynie wskazać, iż bezstronność można definiować jako nieuprzedzoną i zobiektywizowaną postawę sędziego³⁵, podczas gdy oceny niezawisłości sądu należy dokonywać, kierując się istnieniem stosownych przesłanek zapewniających gwarancję

³¹ W swoich orzeczeniach Europejski Trybunał Praw Człowieka kieruje się rozróżnieniem spraw na sprawy dot. prawa cywilnego (rozumianego jako prawo prywatne) oraz dot. prawa publicznego, co przemawia za autonomicznym charakterem pojęcia spraw o prawach i obowiązkach o charakterze cywilnym, które nie może być interpretowane zgodnie ze znaczeniem, jakie to pojęcie ma w krajowych porządkach prawnych.

³² A. Kubiak, *Konstytucyjna zasada prawa do sądu w świetle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego*, Łódź 2006, s. 202-208, cyt. za: G. Zalizowski, *Prawo do sądu na tle Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej w kontekście europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, [w:] *Duch praw w krajach Europy Środkowo-Wschodniej*, M. Kępa, M. Marszał (red.), Wrocław 2016, s. 22.

³³ P. Hofmański, A. Wróbel, *op. cit.*, s. 310.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ D. Lis-Staranowicz, *Konstytucyjne środki ochrony wolności i praw*, [w:] *Wolności i prawa człowieka w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, M. Chmaj (red.), Warszawa 2016, s. 245.

przed naciskami z zewnątrz oraz precyzyjnych regulacji określających sposób wyboru członków składu orzekającego i długości ich kadencji, a także ogólnego wrażenia dotyczącego niezawisłości organu³⁶, co wielokrotnie zostało wskazywane w orzeczeniach Europejskiego Trybunału Praw Człowieka.

Istotnym elementem prawa do sądu jest również rozpatrzenie sprawy w rozsądnym terminie (*reasonable time*), co daje ochronę stronom postępowań sądowych przed ekscesywnymi opóźnieniami proceduralnymi (*excessive procedural delays*), które to opóźnienia w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości stanowią zagrożenie dla efektywności i wiarygodności postępowań sądowych³⁷. W tym miejscu należy zaznaczyć, iż nie ma uniwersalnego okresu, po upływie którego należałoby stwierdzić, że dane postępowanie jest prowadzone w sposób przewlekły, a ocena, czy czas trwania postępowania sądowego jest rozsądny (czyli adekwatny), zawsze jest dokonywana *in concreto*, przy uwzględnieniu okoliczności danej sprawy i jej złożoności. W zakresie przewlekłości postępowania sądowego Europejski Trybunał Praw Człowieka zwrócił jednak uwagę na konieczność zagwarantowania przez państwa-strony Konwencji efektywnego środka prawnego w krajowej procedurze sądowej³⁸, pozwalającego na podniesienie przez jednostkę zarzutu przewlekłości i uzyskania z tego tytułu remedium³⁹. Brak takiego środka prawnego jest kwalifikowany jako naruszenie art. 13 Konwencji, tj. prawa do skutecznego środka odwoławczego.

Ostatnim istotnym elementem prawa do sądu sformułowanym na gruncie Konwencji pozostaje sprawiedliwe i publiczne rozpatrzenie sprawy. O ile przymiot publicznego rozpatrzenia sprawy nie budzi większych wątpliwości i jest sprecyzowany w dalszej części art. 6 Konwencji, zasadnicze trudności budziło odkodowanie znaczenia sprawiedliwego postępowania sądowego, gdyż analizowany artykuł nie daje wskazówek co do określenia

³⁶ Zob. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 30 listopada 2010 r. w sprawie *Henryk Urban i Ryszard Urban przeciwko Polsce*, skarga nr 23614/08, pkt 45; Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 28 czerwca 1984 r. w sprawie *Campbell and Fell przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, skarga nr 7819/77, pkt 78; Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 3 marca 2005 r. w sprawie *Brudnicka i inni przeciwko Polsce*, skarga nr 54723/00, pkt 38.

³⁷ P. Hofmański, A. Wróbel, *op. cit.*, s. 365.

³⁸ Europejski Trybunał Praw Człowieka wskazuje w swoich orzeczeniach, że środek proceduralny dot. podniesienia przez jednostkę zarzutu przewlekłego prowadzenia postępowania sądowego jest efektywny, jeżeli daje on możliwość przyspieszenia postępowania sądowego, jest prosty do uruchomienia, a ponadto daje realną możliwość skompensowania szkód materialnych i niematerialnych wynikłych z przewlekłości postępowania. Przełomowym orzeczeniem dot. przewlekłości postępowania sądowego oraz wymogu istnienia efektywnego środka odwoławczego był wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 26 października 2000 r. w sprawie *Kudła przeciwko Polsce*, w którym to wyroku Trybunał *expressis verbis* wskazał na konieczność istnienia krajowego środka proceduralnego, z którego uczestnik postępowania będzie mógł skorzystać w przypadku, gdy będzie uważał, że postępowanie prowadzone w jego sprawie jest prowadzone w sposób przewlekły.

³⁹ P. Hofmański, A. Wróbel, *op. cit.*, s. 366.

treści tego prawa⁴⁰. W doktrynie przyjmuje się, że aby rozpatrzenie sprawy mogło być uznane za sprawiedliwe, muszą zostać spełnione kumulatywnie warunki odnoszące się zarówno do sądu, jak i przebiegu procedury sądowej w konkretnej sprawie oraz w odniesieniu do podjętego rozstrzygnięcia⁴¹. Według Europejskiego Trybunału Praw Człowieka pojęcie prawa do sprawiedliwego rozpatrzenia sprawy, wynikające z art. 6 ust. 1 Konwencji, powinno być interpretowane również m.in. w powiązaniu z preambułą Konwencji, stosownie do której istotną częścią wspólnego dziedzictwa i tradycji państw-stron jest zasada rządów prawa⁴², i z całą stanowczością należy podkreślić, iż prawo do sprawiedliwego rozpoznania sprawy jest prawem złożonym, obejmującym szereg uprawnień podmiotów uczestniczących w procesie sądowym⁴³, a katalog szczegółowych zasad/praw składających się na sprawiedliwe rozpatrzenie sprawy ma charakter otwarty i ulega ciągłemu uzupełnieniu⁴⁴.

4. Prawo do sądu w Konstytucji RP

Prawo do sądu zostało wyrażone *expressis verbis* również w Konstytucji RP, która w art. 45 ust. 1 wskazuje, iż „każdy ma prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki przez właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły sąd”, by w dalszej części artykułu podkreślić znaczenie zasady jawności rozprawy, wskazując jednak, iż nie ma ona charakteru absolutnego i może być wyłączona w przypadku zaistnienia enumeratywnie wymienionych przesłanek. Co ważne, Konstytucja RP wyraźnie wskazuje, iż wyrok zapadły w postępowaniu sądowym zawsze musi być ogłoszony publicznie (tj. w sposób dostępny dla publicznych obserwatorów⁴⁵ poprzez umożliwienie

⁴⁰ *Ibidem*, s. 329.

⁴¹ A. Młynarska-Sobaczewska, definicja: *prawo do sprawiedliwego rozpatrzenia sprawy*, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz encyklopedyczny*, W. Skrzydło, S. Grabowska, R. Grabowski (red.), Warszawa 2009, s. 405.

⁴² Uchwała składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 30 listopada 2010 r., sygn. akt III CZP 16/10, opubl. Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Cywilna, 2011, nr 4, poz. 38, s. 1.

⁴³ Zob. Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 24 stycznia 2001 r. w sprawie *Brunarescu przeciwko Rumunii*, skarga nr 28342/95; Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 23 lipca 2003 r. w sprawie *Ryabykh przeciwko Rosji*, skarga nr 52854/99.

⁴⁴ P. Hofmański, A. Wróbel, *op. cit.*, s. 329. Autorzy wskazują przykładowy katalog zasad składających się na prawo do sprawiedliwego procesu sądowego, wymieniając m.in. zasadę równości broni, prawo do kontradyktoryjnego postępowania dowodowego, prawo do wysłuchania i uczestnictwa w każdej fazie postępowania sądowego.

⁴⁵ P. Winczorek, *Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, Warszawa 2000, s. 65.

wstępu na salę rozpraw publiczności⁴⁶), co pełni funkcje gwarancyjne oraz wychowawcze⁴⁷. W doktrynie podkreśla się, że samo prawo do sądu może być analizowane z dwóch różnych punktów widzenia, tj. jako prawo podmiotowe przysługujące jednostce oraz jako jedna z zasad prawa konstytucyjnego⁴⁸, stanowiąca dyrektywę tworzenia prawa, która jest adresowana do ustawodawcy. Nie odrzucając całkowicie drugiego aspektu rozumienia prawa do sądu, zasadne wydaje się jednak przychylenie się do analizy prawa do sądu jako prawa podmiotowego⁴⁹ przyznającego jednostce roszczenie o rozpatrzenie sprawy przed sądem⁵⁰.

Przechodząc do szczegółowej analizy prawa do sądu sformułowanego na gruncie Konstytucji RP, należy wskazać, iż sam Trybunał Konstytucyjny⁵¹ w jednym ze swoich orzeczeń dokonał wyróżnienia elementów składowych tego prawa, wskazując, że „na konstytucyjne prawo do sądu składa się w szczególności: (1) prawo do dostępu do sądu, tj. prawo do uruchomienia procedury przed sądem – organem o określonej charakterystyce (niezależnym, bezstronnym i niezawisłym); (2) prawo do odpowiedniego ukształtowania procedury sądowej, zgodnie z wymogami sprawiedliwości i jawności; (3) prawo do wyroku sądowego, tj. prawo do uzyskania wiążącego rozstrzygnięcia danej sprawy przez sąd”, a ponadto w doktrynie wskazuje się również często na czwarty element prawa do sądu, jakim jest prawo do wyegzekwowania orzeczenia sądowego⁵², co należy rozumieć jako wykonalność orzeczenia, a więc końcowy etap zwińczający postępowanie sądowe. Inny podział elementów składowych prawa do sądu zaproponowany przez doktrynę prawa konstytucyjnego to podział oparty na literalnym brzmieniu art. 45 Konstytucji RP, wyróżniający dwie kategorie uprawnień składających się na analizowane prawo podmiotowe, tj. gwarancje o charakterze proceduralnym („sprawiedliwe i jawne rozpatrzenie sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki”) oraz gwarancje ustrojowe dotyczące

⁴⁶ K. Gieroń, *Prawo do sądu w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego i orzecznictwie sądowym*, [w:] „Rodzina Europa”. Europejska myśl polityczno-prawna u progu XXI wieku, P. Fiktus, H. Malewski, M. Marszał (red.), Wrocław 2015, s. 561.

⁴⁷ P. Grzegorzczak, K. Weitz, *Komentarz do art. 45 Konstytucji RP*, [w:] *Konstytucja RP*, t. 1: *Komentarz do art. 1-86*, L. Bosek, M. Safjan (red.), Warszawa 2016, s. 1141.

⁴⁸ Z. Czeszejko-Sochacki, *Prawo do sądu w świetle Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (ogólna charakterystyka)*, „Państwo i Prawo” 1997, z. 11-12 (621-622), s. 89.

⁴⁹ Zob. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 13 stycznia 2015 r., sygn. SK 34/12, OTK-A 2015, nr 1, poz. 9. W tym wyroku Trybunał wskazał, iż prawo do sądu „jest jednym z podstawowych praw podmiotowych jednostki i jedną z fundamentalnych gwarancji praworządności w demokratycznym państwie”.

⁵⁰ K. Jóźwiak-Olszewska, *Prawo dostępu do sądu w procesie ochrony wolności i praw człowieka w Polsce*, „Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ” 2010, nr 1 (4), s. 5.

⁵¹ Zob. wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 9 czerwca 1998 r., sygn. K 28/97, OTK 1998, nr 4, poz. 50.

⁵² M. Jabłoński, S. Jarosz-Żukowska, *Prawa człowieka i system ich ochrony. Zarys wykładu*, Warszawa 2010, s. 133.

ukształtowania pozycji ustrojowej sądów w państwie („właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły sąd”). Dalsza analiza prawa do sądu nastąpi właśnie według podziału na rodzaj gwarancji prawa do sądu, co pozwoli poddać dokładnej analizie najważniejsze elementy składowe prawa do sądu.

W zakresie gwarancji proceduralnych warto skupić się na pojęciu sprawiedliwego rozpoznania sprawy, które na gruncie Konstytucji RP rozumiane jest jako zastosowanie sprawiedliwej procedury sądowej⁵³, czyli takiej, która zapewnia stronom postępowania sądowego stosowne do przedmiotu postępowania uprawnienia procesowe⁵⁴, przejawiające się m.in. w prawie do wysłuchania⁵⁵, prawie do dowodu, prawie do informowania o motywach rozstrzygnięcia, czy też w równości broni, przez co należy rozumieć sytuację procesową, w której podmioty występujące w procesie w analogicznej lub zbliżonej pozycji procesowej muszą posiadać równe uprawnienia procesowe⁵⁶. W piśmiennictwie wskazuje się, że równość w postępowaniu sądowym ma bardzo szeroki wymiar i oprócz uprawnień *stricte* procesowych dotyczy również jednakowego traktowania m.in. w zakresie ponoszenia kosztów postępowania sądowego i zasad obciążania nimi, a także wnoszenia środków zaskarżenia⁵⁷. W tym miejscu należy zaznaczyć, że niektórzy przedstawiciele doktryny⁵⁸ identyfikują sprawiedliwe rozpatrzenie sprawy (jako element odpowiedniego ukształtowania postępowania sądowego) z prawem do rzetelnego procesu sądowego, natomiast część doktryny pojęcie rzetelnego procesu sądowego traktuje jako synonimiczne określenie prawa do sądu, co nie ma jednak większego znaczenia interpretacyjnego, a jedynie na marginesie trzeba zaznaczyć, że sam Trybunał Konstytucyjny traktuje oba te pojęcia zamiennie.

Kolejną gwarancją proceduralną prawa do sądu pozostaje rozpatrzenie sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki, co wiąże się z założeniem, że sprawa sądowa powinna być

⁵³ B. Banaszak, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 240.

⁵⁴ Zob. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 16 listopada 2011 r., sygn. SK 45/09, OTK-A 2011, nr 9, poz. 97; Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 28 lipca 2004 r., sygn. P 2/04, OTK-A 2004, nr 7, poz. 72.

⁵⁵ Zob. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 11 czerwca 2002 r., sygn. SK 5/02, OTK-A 2002, nr 4, poz. 41. W wyroku tym Trybunał wskazał, iż „ustawodawca powinien zapewnić jednostce prawo do wysłuchania [...], a jednostka musi uzyskać w szczególności możliwość przedstawienia swoich racji oraz zgłaszania wniosków dowodowych”.

⁵⁶ T. Ereciński, K. Weitz, *Prawda i równość stron w postępowaniu cywilnym a orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego*, [w:] *Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego a Kodeks postępowania cywilnego. Materiały Ogólnopolskiego Zjazdu Katedr i Zakładów Postępowania Cywilnego*. Serock k. Warszawy, 24-26 września 2009, T. Ereciński, K. Weitz (red.), Warszawa 2010, s. 53.

⁵⁷ P. Grzegorzczak, K. Weitz, *op. cit.*, s. 1136.

⁵⁸ Tak: A. Wróbel, *Prawo do sądu – tezy referatu*, [w:] *Konstytucja RP w praktyce. Konferencja naukowa*, Warszawa 1999, s. 217; S. Pilipiec, *Teoretycznoprawne aspekty zasady prawa do sądu*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio G. Ius” 2000, vol. 47, s. 229, cyt. za: P. Grzegorzczak, K. Weitz, *op. cit.*, s. 1131.

rozpoznana nie tylko rzetelnie i jawnie, ale również sprawnie i dostatecznie szybko, aby zapewnić efektywność ochrony prawnej jednostkom⁵⁹, gdyż nadmierne przedłużanie postępowań sądowych powoduje *de facto*, że prawo do sądu traci swoje znaczenie⁶⁰. W tym miejscu z całą stanowczością należy wskazać, iż opóźnienia w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości stanowią poważne osłabienie zaufania obywateli do sądów czy ogólniej mówiąc – do państwa, a zbyt długie oczekiwanie na rozstrzygnięcie sądu ma nie tylko wpływ na interes osobisty jednostki, ale powinno być analizowane również szerzej w kontekście interesu publicznego⁶¹. Zgodnie z orzecnictwem oraz poglądami doktryny zwłoka w rozpoznaniu sprawy jest nieuzasadniona, jeżeli została spowodowana niedbalstwem lub opieszałością sądu⁶², jednak sąd nie może być odpowiedzialny za zbyt długie prowadzenie postępowania sądowego w przypadku celowych działań opóźniających rozpatrzenie sprawy, które są wynikiem działania stron lub uczestników postępowania⁶³, przy jednoczesnym jednak wskazaniu, że to sąd jest „gospodarzem postępowania sądowego” i powinien dyscyplinować strony postępowania w przypadku ich działań obstrukcyjnych.

W zakresie gwarancji prawa do sądu o charakterze ustrojowym należy zaznaczyć, że – mimo pewnych różnic terminologicznych występujących między regulacją konstytucyjną a regulacją zawartą w EKPCz – aspekt prawa do sądu w ujęciu konstytucyjnym w pełni odpowiada standardom wynikającym z Konwencji⁶⁴, które zostały już wcześniej omówione. W tym miejscu warto zaakcentować jednak przymiot właściwości sądu, który nie został zawarty w aktach prawnych o charakterze międzynarodowym. Sąd właściwy to sąd, któremu Konstytucja RP lub ustawy powierzyły kompetencje rozpatrzenia określonej sprawy⁶⁵, a w piśmiennictwie treść prawa do sądu właściwego objaśnia się najczęściej poprzez odesłanie do przepisów prawa procesowego regulujących właściwość funkcjonalną, miejscową i rzeczową⁶⁶. W doktrynie podkreśla się, że gwarancja właściwości sądu daje jednostce zapewnienie, że jej sprawa zostanie rozpoznana przez sąd posiadający do tego kompetencje, które będą określone w sposób uprzedni i abstrakcyjny,

⁵⁹ P. Grzegorzczak, K. Weitz, *op. cit.*, s. 1146.

⁶⁰ B. Adamiak, *Zasada równego prawa do sądu administracyjnego w polskim prawie*, „Przegląd Sądowy” 2003, nr 7-8, s. 45. B. Adamiak słusznie wskazuje na fakt, że często rozstrzygnięcia sądów następujące po latach od wszczęcia postępowania sądowego tracą na znaczeniu lub są bezprzedmiotowe i nie wywołują pożądanych skutków prawnych.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² P. Winczorek, *op. cit.*, s. 110.

⁶³ G. Zalizowski, *op. cit.*, s. 27.

⁶⁴ *Ibidem*, s. 28.

⁶⁵ B. Banaszak, *op. cit.*, s. 241.

⁶⁶ Z. Czeszejko-Sochacki, *op. cit.*, s. 97, cyt. za: P. Grzegorzczak, K. Weitz, *op. cit.*, s. 1121.

co ma wyeliminować możliwość manipulacji właściwości sądu pod kątem konkretnej sprawy⁶⁷, co w bezpośredni sposób wpływa na zaufanie obywateli do państwa.

5. Podsumowanie

Podsumowując analizę treści prawa do sądu w świetle regulacji zawartych w PDPCz, EKPCz oraz Konstytucji RP, trzeba wskazać, iż pomimo pewnych różnic w zakresie literalnego sformułowania stosownych przepisów regulujących dostęp do sądu sama treść tego prawa pozostaje niezmienna na gruncie wszystkich powyższych aktów prawnych. Szczególnie pozytywnie należy ocenić sformułowanie prawa do sądu na gruncie Konstytucji RP, które gwarantuje, iż o prawach i wolnościach jednostki będzie decydować tylko organ właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły, a całe postępowanie sądowe będzie odbywało się jawnie bez nieuzasadnionej zwłoki, co z kolei ma się przyczynić do sprawiedliwego rozpoznania sprawy. Oczywiście należy pamiętać, iż modelowe ukształtowanie prawa do sądu odbiega od rzeczywistej realizacji tego prawa, a szczególnie duże zastrzeżenia może budzić przewlekłość postępowań sądowych w Polsce. Z całą stanowczością należy jednak zaznaczyć, iż przy wprowadzaniu wszelkich reform dotyczących realizacji prawa do sądu konieczne jest zagwarantowanie niezależności sądów i niezawisłości sędziów, które to przymioty władzy sądowniczej są gwarancją trójpodziału władzy w państwie.

Bibliografia

- Adamiak B., *Zasada równego prawa do sądu administracyjnego w polskim prawie*, „Przegląd Sądowy” 2003, nr 7-8.
- Banaszak B., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2012.
- Brzozowski W., Krzywoń A., Wiącek M., *Prawa człowieka*, Warszawa 2018.
- Czeszejko-Sochacki Z., *Prawo do sądu w świetle Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (ogólna charakterystyka)*, „Państwo i Prawo” 1997, z. 11-12 (621-622).
- Dolecki H., *Sądownictwo administracyjne gwarantem wolności i praw obywatelskich 1980-2005. Nadużycie prawa do sądu*, Warszawa 2005.
- Ereciński T., Weitz K., *Prawda i równość stron w postępowaniu cywilnym a orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego*, [w:] *Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego a Kodeks postępowania cywilnego. Materiały Ogólnopolskiego Zjazdu Katedr i Zakładów Postępowania Cywilnego. Serock k. Warszawy, 24-26 września 2009*, T. Ereciński, K. Weitz (red.), Warszawa 2010.
- Gieroń K., *Prawo do sądu w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego i orzecznictwie sądowym*, [w:] *„Rodzina Europa”. Europejska myśl polityczno-prawna u progu XXI wieku*, P. Fiktus, H. Malewski, M. Marszał (red.), Wrocław 2015.

⁶⁷ P. Grzegorzczuk, K. Weitz, *op. cit.*, s. 1121.

- Grzegorzcyk P., Weitz K., *Komentarz do art. 45 Konstytucji RP*, [w:] *Konstytucja RP*, t. 1: *Komentarz do art. 1-86*, L. Bosek, M. Safjan (red.), Warszawa 2016.
- Hofmański P., Wróbel A., *Komentarz do art. 6 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, [w:] *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, t. 1: *Komentarz do artykułów 1-18*, L. Garlicki (red.), Warszawa 2010.
- Hołda J. [et al.], *Prawa człowieka. Zarys wykładu*, Warszawa 2011.
- Jabłoński M., Jarosz-Żukowska S., *Prawa człowieka i system ich ochrony. Zarys wykładu*, Warszawa 2010.
- Jasiński W., *Bezstronność sądu i jej gwarancje w polskim procesie karnym*, Warszawa 2009.
- Jaworska M., *Prawo do sądu*, [w:] *Realizacja i ochrona konstytucyjnych wolności i praw jednostki w polskim porządku prawnym*, M. Jabłoński (red.), Wrocław 2014.
- Jóźwiak-Olszewska K., *Prawo dostępu do sądu w procesie ochrony wolności i praw człowieka w Polsce*, „Internetowy Przegląd Prawniczy TBSP UJ” 2010, nr 1 (4).
- Kubiak A., *Konstytucyjna zasada prawa do sądu w świetle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego*, Łódź 2006.
- Lis-Staranowicz D., *Konstytucyjne środki ochrony wolności i praw*, [w:] *Wolności i prawa człowieka w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, M. Chmaj (red.), Warszawa 2016.
- Młynarska-Sobaczewska A., *definicja: prawo do sprawiedliwego rozpatrzenia sprawy*, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz encyklopedyczny*, W. Skrzydło, S. Grabowska, R. Grabowski (red.), Warszawa 2009.
- Nowicki M. A., *Wokół Konwencji Europejskiej. Krótki komentarz do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, Warszawa 2006.
- Pagiela A., *Zasada „fair trial” w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjalny” 2003, nr 2.
- Pilipiec S., *Teoretycznoprawne aspekty zasady prawa do sądu*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio G. Ius” 2000, vol. 47.
- Połątyńska J., *Prawo do rzetelnego procesu sądowego*, [w:] *Prawa człowieka. Wybrane zagadnienia i problemy*, L. Koba, W. Waclawczyk (red.), Warszawa 2009.
- Redelbach A., *Sądy a ochrona praw człowieka*, Toruń 1999.
- Rhode D. L., *Access to Justice*, „Fordham Law Review” 2001, vol. 69, nr 5.
- Rydzkowski J., *Słownik Organizacji Narodów Zjednoczonych*, Warszawa 2000.
- Waltoś S., Hofmański P., *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2016.
- Wieruszewski R., *ONZ-owski system ochrony praw człowieka*, [w:] B. Banaszak [et al.], *System ochrony praw człowieka*, Zakamycze 2003.
- Winczorek P., *Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, Warszawa 2000.
- Wróbel A., *Prawo do sądu – tezy referatu*, [w:] *Konstytucja RP w praktyce. Konferencja naukowa*, Warszawa 1999.
- Zalizowski G., *Prawo do sądu na tle Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej w kontekście europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, [w:] *Duch praw w krajach Europy Środkowo-Wschodniej*, M. Kępa, M. Marszał (red.), Wrocław 2016.

Publikację tę należy uznać za oryginalne i w pełni kompetentne opracowanie na temat filozoficznych, historycznych i prawnych aspektów Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka w 70. rocznicę jej uchwalenia przez Zgromadzenie Ogólne ONZ. Wykorzystanie tego jubileuszu dla zebrania i przedstawienia pogłębionych studiów nad Deklaracją należy ocenić ze wszech miar pozytywnie. Książka stanowi kontynuację zainteresowań polskiej doktryny prawa międzynarodowego (oraz innych dyscyplin) jednym z najważniejszych – a wręcz symbolicznym – dokumentem w rozwoju koncepcji uniwersalnych praw człowieka.

dr hab. Michał Balcerzak, prof. UMK

<https://akademicka.pl>

ISBN 978-83-8138-132-1

9 788381 381321